

বর্গীয় ‘ব’ এবং অন্তঃস্থ ‘ব’ এর সাধারণ নিয়ম

বালকः, বালিকা, বকঃ, বত, বন্ধুঃ বলম্, বিন্দুঃ, শব্দঃ, বাণঃ
বসনম্, বহতি, এব, ইব, ভবতু, বিদিতঃ, বিনোদঃ, বসুধা, বিনয়ম্, গত্বা, নিবৃত্তঃ

- উদূঠৌ যত্র বিদ্যেতে যো বঃ প্রত্যয়সন্ধিজঃ ।
অন্তঃস্থং তং বিজানীযাত্ তদন্যো বর্গ উচ্চতে ॥
- উদূঠৌ যত্র বিদ্যেতে যো বঃ প্রত্যয়সন্ধিজঃ ।
অন্তঃস্থং তং বিজানীযাত্ তথোপসর্গযোদ্বয়োঃ ॥
- উদূঠৌ যত্র বিদ্যেতে যো বঃ প্রত্যয়সন্ধিজঃ ।
অন্তঃস্থং তং বিজানীযাচ্ছেশো বর্গায় উচ্চতে ॥

যেখানে উৎ বা উঠ বিদ্যমান, যে ব প্রত্যয়ের অংশ, সন্ধির ফলে আসে যে ব তাকে অন্তঃস্থ ব বলে জানবে। অবশিষ্ঠ ব বর্গীয় ব। বি এবং অব উপসর্গের ব দুটি অন্তঃস্থ ব।

- ✓ ব এর স্থানে উৎ বা উঠ

যে ব এর স্থানে উ হয় সেই ব অন্তঃস্থ ব।
বচ, বদ্ব, বপ্ত, স্বপ্ত, বহ – ধাতুর ব অন্তঃস্থ ব।
(বচ – উচ্চ, বদ্ব – উদিত, বপ্ত – উস, স্বপ্ত – সুস, বহ – ঊড়)।

✓ সন্ধির ফলে আগত ‘ব’
সন্ধির সময় যে ব আসে সেই ব অন্তঃস্থ ব হবে।
অন্঵েষনম্, স্বাগতম্, বধ্বাগমনম্, পবনঃ, শ্রবণম্, ভাবুকঃ, মন্বন্তরঃ, মধ্বৃতে।

সন্ধির সময় প-বর্গীয় বর্ণ থেকে ‘ব’ আসে তাহলে সবসময় বর্গীয় ‘ব’ হবে।

সুপ্ত + অন্তঃ সুবন্তঃ, সুপ্ত + বিভক্তি: সুব্র-বিভক্তিঃ, অপ্ত + জঃ অঞ্জঃ, কৃপ্ত + জঃ কুঞ্জঃ

ক্ষুভ্র- ক্ষুব্ধঃ, দভ্র- দব্ধঃ, আরভ্র – আরব্ধঃ, লভ্র – লব্ধঃ, লুব্ধঃ, বিশ্রবদ্ধা

✓ ম এর পর যে ব সেটি বর্গীয় ব হবে
অবলম্বনম্, বিম্বম্, চুম্বিতম্, সম্বন্ধঃ, বিডম্বতে, নিতম্বঃ, কদম্বকম্, অম্বা, অম্বু, অম্বরম্,
উদুম্বরঃ, কলম্বঃ, জম্বুকঃ, তাম্বুলম্, নিতম্বঃ, কাদম্বরী, ডিম্বঃ।

✓ प्रत्ययेर व अन्तःस्त्र व हय।

धनवान्, पठितवान्, पितृव्य, मातृवत्, मायावी, यशस्वी, तपस्वी, लक्ष्मीवान्, पुण्यवान्, भगवान्, सत्यवान्, विद्यावान्, विद्युत्वान्, मरुत्वान्, चक्रीवान्, उदन्वान्, राजन्वान्, अर्णवः ।

बन्ध्	बधाति, बन्धः, प्रबन्धः, निबन्धः बन्धुः, बन्धनम्, निर्बन्धः, आशाबन्धः, मणिबन्धः, प्रतिबन्धिः
बल्	बलीय, बलवत्
बध्	बध्यते, बद्धः
बाध्	बाधते, बाधा, बाधः, परिबाधः
बुध्	बुध्यते, बोधः, बुद्धिः, बोधितः, प्रतिबोधितः, प्रबोधितः, प्रतिबुद्धा, अबोधः
बृत्	बृहत्, ब्रह्मः, ब्रह्मन्, ब्राह्मणः
ब्रू	ब्रूते, ब्रूहि, ब्रवीमि, ब्रवीषि, ब्रवीति, अब्रवीत्
चम्ब्	चम्बति, चम्बितम्,
चुम्ब्	चुम्बति, चुम्बनम्
बह्	निबर्हणम्

✓ द्वित्रेर फले आगत बर्गीय ‘ब’ एवं विशेष नियम

➤ धातुर द्वित्रेर फले बर्गीय ‘ब’ हय।

बभूव, बवन्ध, प्रबभूव

➤ जुहेत्यादिगणे सार्वधातुक लकारे धातुर द्वित्र एवं द्वित्रेर फले यदि व आसे ताहले ता बर्गीय ब हवे। भी – विभेति

➤ सन् प्रत्ययेर प्रयोग हले धातुर ये द्वित्र हय सेखाने आगत प्रथम ब बर्गीय ब हय।

भी – विभीषिका, भूष – बुभूषति, भुज – बुभुक्षा, भू - बोभूयते

➤ पा धातुर स्थाने पिर आदेश हय सेखाने बर्गीय ‘ब’ हय। येमन –
पिबति, पिबतः, पिबन्ति

➤ वि एवं अव एই दुहटि ‘ब’-घाटित उपसर्ग अन्तःस्त्र ‘ब’ ई थाके।

विप्लवः, विलम्बते, विवदते, विसंवदति, विहरति, विवृणुते, विज्ञानम्, विस्मयः, व्यवहरति, अवबोधः, अवैमि, अवगच्छति, अवरोधः, अवरुह्या, अवलम्बते, अवसीदति ।

बालकः, बालिका, बाला, बलीय, बलिकर्म, बलवत्, बकः, बत, बन्धुः, बीभत्सः, बदरः, बडवाग्निः, बाह्यः, बहिः, बाहुः, बहुः, बहुधा, बहुमता, बलम्, बिन्दुः, शब्दः, बाणः, बटुः, बधिरः, बादरायणः, बाष्पः, अलाबु, शबरः, कुबेरः, आबुत्तः, आविलम्, बडिशः ।

ৰক বিন্দু বিল বিল্লি বকুল।
বহু বাহু বীজ বল বৃহৎ বহুল।।
বন্ধ ধাতু হতে জাত বন্ধ-বন্ধনাদি।
ৰূধ-ধাতু হতে জাত রূদ্ধি-ৰোধ আদি।।
ৰাধ ধাতু হতে জাত রাধা আদি কথা।
ব্ৰহ্ম যথা ব্ৰহ্মণাদি শব্দ আছে তথা।।
বিড়াল বালক বহিঃ ক্র-ধাতু সকলে।
বিদ্যমান আছে বৰ্গ্য ব-কাৰেৱ দলে।
কম্বলাদি শব্দে আছে বৰ্গ্য ব-কাৰ।
ম-যুক্ত ব-কাৰ হলে বৰ্গ্য নাম তার।।
দুইটি ব-কাৰ হয় কোন কোন স্থলে।
বল বাণ বালকাদি, জ্ঞানীজন বলে।।